

G. W. LEIBNIZ

(K 300. výročiu narodenia.)

Ak sa chceme pokúsiť o objektívne zhodnotenie Leibnizovho filozofického diela a zváženie jeho kultúrneho prínosu, musíme sa najprv oboznámiť so sociálno-kultúrnym prúdením jeho doby a s jeho zdrojmi. Ak sa na európskom západe prelom do novoveku odohral v podstate už v XVI. storočí, v Nemecku vplyvom osobitných hospodárskych a politických okolností sa tento prelom oneskoril a s prvým novovekým filozofom veľkého formátu sa tu stretávame až koncom XVII. storočia.

Adekvátne vniknúť do smyslu tohto prelomu značí pochopiť, že tu išlo v podstate o rozrušenie feudálnej štruktúry a scholastického svetonáhľadu v dôsledku pohybu a vzrastu základných existenčných činiteľov. V krátkosti sa to dá shrnúť takto: feudálna hospodárska štruktúra mala v základe naturálny charakter, vyznačovala sa iba slabými a miestnymi hospodárskymi sväzkami a v dôsledku toho bola značne meravá. No postupným rozvojom obchodu a vzrastom remeselnej a potom manufaktúrnej výroby, rozširovaním ekonomických sväzkov, pribúdaním zemepisných objavov a prílevom technických vynálezov, tieto feudálne sväzky sa nevyhnutne uvoľňovali a rozkladaly, a súčasne sa vzťahovala nová, meštianska trieda. To všetko sa odrážalo v ideologickej oblasti.

Ako je známe, feudálnemu zriadeniu v ideovej oblasti zodpovedal scholastický svetonáhľad. Môžeme pripomenúť, že aj rozvíjateľa scholastiky tvorili značnú časť vládnucej feudálnej vrstvy a že boli priam materiálne pútani a interesovaní na tomto zriadení. Keď sa však napokon feudálne sväzky z uvedených príčin začaly rozkladať, nevyhnutne nastal prelom aj v ideovej oblasti a opozícia proti stredovekej filozofii a svetonáhľadu začala sa citeľnejšie vzťahovať. Medzi prvými hlásateľmi novovekých myšlienkových snáh stretávame sa zväčša s Talianmi. Je to pochopiteľné, keďže v Taliansku skôr než kde inde, nastal revolučný pohyb v hospodársko-spoločenskej oblasti.

Dôsledky ekonomického prelomu sa čoskoro prejavili v utváraní absolutistických štátov. Feudálna hospodárska rozdrobenosť a lokálna uzavretosť sa v nich vystriedala centralizujúcimi tendenciami v ekonomii a v ďalšom stupňovaní výrobných síl. Politická váha lokálnych feudálnych kniežat sa oslabilila, vďaka tomuto kráľovskému centralizujúcemu absolutizmu. Pritom kráľovská moc sa výdatne opierala o pomoc vzostupujúceho meštianstva.

Potreby rozvoja výrobných síl podmienili aj to, že sa naďalej venovala značná pozornosť výskumu prírodných síl a technike. V oblasti prírodných vied sa počínali stále naliehavejšie uplatňovať metódy presného merania a experimentovania. Popri talianskych prírodovedcoch z tých istých praktických dôvodov sa čoskoro aj v západnej Európe venovalo čoraz viacej pozornosti prírodným vedám. Problémom vedeckého experimentovania veľa pozornosti venoval v Anglicku Bacon a vo Francúzsku Descartes, ktorý za objektívne-reálne pokladal predovšetkým to, čo sa dá zmerať, a vysoko si cenil úlohu matematiky vo vede. Pritom, pravda, Descartes zostal spútanejší so scholastickou tradíciou, nakoľko francúzske meštianstvo nemalo také rozhodné politické úspechy ako buržoázia anglická. Jednako však v jeho časoch myslitelia venovali už veľa pozornosti prírodným vedám, nakoľko si to vyžadovaly potreby produkcie. Keď však neskoršie potreby technického zdokonaľovania boli saturované a napokon zmeravený francúzsky absolutizmus XVIII. storočia dokonca aj hatil ďalší rozvoj meštianstva, do popredia vstúpil ideový boj proti absolutizmu, dusiacemu ďalší rozvoj ekonomických vzťahov a spoločenskej štruktúry. Na tomto príklade sa jasne ukazuje, ako je ideové smerovanie vo svojich generálnych líniach podmienené materiálnym rozvojom.

Vidíme teda, že ak raný absolutizmus, napomáhajúc rozvoj meštianstva, znamenal pokrok oproti stredovekému feudalizmu, naopak, absolutizmus XVIII. storočia, tolerujúc určité výsady šľachty a brzdiac voľný rozvoj meštianstva a jeho podnikavosti, už prekážal ďalšiemu spoločenskému pokroku. Úloha viesť ideologický boj proti absolutistickým závorám, hlásať nezávislosť individuálnej aktivity v oblasti ekonomie i kultúry, pripadla osvietencom. Osvietenci XVII. a najmä XVIII. storočia nepestovali nijakú skleníkovú vedu a plne chápali svoje politické poslanie ideologickým bojom pomáhať rozrušovať spoločenské väzby, ktoré hatily a dusily ďalší sociálny rozvoj. Pritom sa vedeli účinne uplatniť vo všetkých oblastiach kultúrnej aktivity.

Osvietenstvo je teda dôležitou etapou pri zrode meštianskej spoločenskej štruktúry, dôležitou preto, že výdatne prispelo k jej sfomovaniu, a že sa v tejto úlohe vyznačovalo bojovnosťou a útočnosťou. Nakoľko meštianska kultúra voči feudalizmu i absolutizmu znamenala pokrok v spoločenskom vývine, treba uznať progresívny význam osvietenstva. Pravda, osvietenci v svojej dobe nemohli ešte pobadať virtuálne antagonizmy meštianskej spoločenskej skladby, keďže ona sa ešte len rodila. Až nástupom kapitalizmu sa tieto vnútorné rozpory prejavily zjavne. Nakoľko osvietenci pri všetkej svojej revolučnosti nechápali dejinnú dialektiku a nazdávali sa, že nástupom meštianstva

sa dosiahne trvalý blahobyt, že súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov a hospodársky liberalizmus je podmienkou trvalej prosperity, ich ideológia nemohla mať univerzálny význam pre ľudstvo. Ich progresívny význam v dejinách sa teda môže vzťahovať len na obmedzenú dobu. Univerzálnu hodnotu ideí podmieňuje totiž ich trvalý význam a platnosť.

Progresívne tendencie osvietenstva sa plne rozvily a uplatnily na západe Európy, kde sa sformovaly scentralizované nacionálne štáty, náležite vyzrely podmienky pre nástup meštianskej ekonomie a kultúry, a kde raná buržoázia plne prejavila revolučne-pokrokový charakter. Európsky západ sa vskutku pomerne najúplnejšie zbavil feudálnych a scholastických väzieb a jeho kultúra nadobudla výrazných črt empirizmu, ba i materializmu.

Medzitým sa pomery v Nemecku utváraly rozdielne v dôsledku porážky sedliactva za reformácie a nešťastnej tridsaťročnej vojny. Nástup nemeckého meštianstva bol takto na dlho zahatený, priemysel zostal na úrovni remesla, rozvoj obchodu sa zastavil a politické rozdrobenie sa neprekonalo, ba naopak, ustálily a upevnily sa malé a živiace kniežatstvá. Feudálna rozcapartenosť Nemecka teda nebola odstránená a nemohlo dôjsť ani k jeho hospodárskemu a nacionálnemu sjednoteniu. Dôsledok tohto stavu, v ktorom Nemecko zotrvalo až do XIX. storočia, bol ten, že meštianstvo tu nemohlo nastúpiť a súčasne so západom Európy ujať sa svojej historickej úlohy. Nemecké meštianstvo sa nemohlo teda stať nositeľom spoločenského pokroku, prejavovalo slabosť a uzavieralo kompromisy s feudálmi. Preto aj nemecké osvietenstvo javilo sa iba polovičatým a zväčša oportunistickým. I nemecká kultúra teda musela vcelku ustrnúť, nevyšvihla sa k nijakým veľkým reálnym koncepciám a neprejavila vo svojom úhrne pokrok ani vo vede ani v politickom myslení.

Kultúrny rozvoj v západnej Európe, najmä v Anglicku, Holandsku a vo Francúzsku, inklinujúci k empirii, ba i k materializmu, a vyjadrujúci nové spoločenské tendencie, bol podmienený rozkladom feudálneho zriadenia. Z uvedených príčin sa v Nemecku tento proces oneskoril a *Leibnizovo* dielo sa potom musí javiť ako čosi výnimočné. No, neslobodno zabúdať, že Leibniz žil dlho v Paríži i v Londýne, účastnil sa na tamjšom kultúrnom prúdeňi a oboznámil sa s osvietenstvom anglickým i francúzskym. Vo svojom diele vyjadroval západoeurópske tendencie po hospodárskom, technickom a vôbec kultúrnom pokroku a vedecké znalosti prenášal zo západu na domácu pôdu, pravda, prepracované a neraz aj obohatené svojím tvorivým génom. Takto sa Leibniz prejavil výrazne ako predstaviteľ novovekej kultúry. Takým pribojným a revolučným duchom ako jeho kolego-

via na západe však nebol. Propagoval síce a rozvíjal aj on pokrokové tendencie vedy a voči svojim domácim predchodcom i súčasníkom sa javí už ako predstaviteľ modernej kultúry, no s druhej strany chránil sa podryvať autoritu a feudálne pozície domácich vladárov, od priazne ktorých konečne aj existenčne závisel. Podporoval síce meštianske tendencie, no výhradne len v rámci nemeckej feudálnej skutočnosti. Musíme mu priznať, že sa oboznámil skoro so všetkými poznatkami svojej doby, že sa vyznal vo filozofii, matematike, fyzike, práve, politike, histórii, jazykovede, že ho v jeho rozhladenosti a univerzálnosti porovnávali s Aristotelom, ba nielen že poznal temer všetky vedecké oblasti svojej doby, ale urobil aj sám mnoho cenných objavov a razil cestu mnohým odvetviám vedy, no v politike bol oportunistom a smierovateľom. Ak napríklad *Spinoza* značil revolučný rozchod so scholastikou, pravda, na priaznivej holandskej pôde, Leibniz sa snažil rozvíjať vedu v súlade s domácim spoločensko-kultúrnym prúdením. Vyjadroval síce tendencie vedeckého pokroku, ale politicky zostal konzervatívnym.

Ak máme teraz bližšie pristúpiť ku zhodnoteniu filozofického činu Leibniza, musíme prizrieť k jeho zaradeniu do novovekej filozofie. Jedným významným aktom novovekej filozofie, ak si povšimneme tvorbu iniciátora modernej kontinentálnej filozofie *Descarta*, bolo, že mnohosť scholastických substanciálnych kvalít redukovala na dve, telesnú a duševnú. Podľa scholastickej filozofie, ak sa napríklad stav telesa zmenil, jeden samostatný substanciálny faktor vo svojej úlohe bol vystriedaný iným faktorom. Že Descartes popri telesnej substancii vyznával aj osobitnú substanciu duševnú, v tom je jeho sviazanosť s tradíciou. Isteže to podmienila okolnosť, že spoločenský prelom vo Francúzsku nebol taký radikálny, ako napr. v Anglicku. Jeho veľký revolučný čin je však vo vyhlásení, že všetky telesné javy možno interpretovať na výlučnom základe rozmeru, tvaru a hmotného pohybu. Descartes okrem toho zveľadil matematiku a vyhlásil ju za univerzálny nástroj vedeckého poznania. Slovom, jeho prevratný skutok javí sa v tom, že »skryté kvality« scholastickej filozofie sviedol na kvantitu, že vyznával jednotnú telesnú substanciu, ktorú koncipoval ako mechanizmus, rozložený v priestore a že za objektívne-reálne pokladal iba to, čo sa dá zmerať.

Rozvoj manufaktúry v západnej Európe podnietil značnú časť vedcov obrátiť pozornosť na problémy techniky a strojových vynálezov. Odtiaľ prevažne prírodovedecký charakter prvej fázy západoeurópskeho materializmu. Takto sa vynorily otázky o pôvode hmotného pohybu a problémy sdeľovania pohybu. Tieto problémy neušly ani všestrannej pozornosti Leibniza. V oblasti prírodovedeckých vý-

skumov Leibnizovi sa však substancia už nejavila ako Descartovi a Spinozovi iba ako rozľahlá a mŕtva masa, poňatá mechanisticky, ktorá sa dostáva do pohybu vonkajšími popudmi. Podľa neho v podstate substancie je dejstvjúca sila. Ak Descartes tvrdil, že suma pohybu na svete trvá nezmenene, Leibniz namietal, že potom by bol nepochopiteľný prechod pohybu do kľudu a naopak. Oba tieto javy sú vraj iba rôzne formy tej istej sily. Po ukončenom pohybe vraj zostáva virtuálna snaha vykonať pohyb, a ňou je sila. Ona je prvotná, kým telesné a priestorové vlastnosti sú druhotné. Podľa neho substancia nie je pasívna, lež aktívna a chápal ju ako nikdy neodpočívajúci princíp samočinnosti. Nie je teda mŕtva, do pohybu uvádzaná popudmi zvonku, lež je dynamickou, živou silou.

Leibnizovo poňatie sily malo progresívny význam v tom smere, že prispelo k rozvoju energetiky v XIX. storočí a že je do istej miery predchodcom zákona zachovania energie. No malo aj tienisté následky: prírodovedci pri niektorých fyzikálnych javoch, ktoré neskoršie upútaly pozornosť bádateľov, ako teploty, magnetizmu, elektriny, chémie, atď., hypostazovali opäť osobitné specifické sily.

Zaujímavé je, že podobným spôsobom ako Leibniz, kritizovali filozofiu Descarta a Spinozu aj niektorí západoeurópski osvietenci, ako napríklad *Toland*, *Priestley*, *Diderot*, *Holbach* a i. Aj oni namietali, že materiálnosť sa nevyčerpáva rozľahlosťou, a poukazovali na to, že pohyb hmoty je podmienený silou a že hmota sa nevyznačuje len svojimi kvantitatívnymi, mechanickými vlastnosťami. Holbach argumentoval doslova tak, že ak by sme chápali hmotu ako niečo celkom pasívneho, museli by sme princíp pohybu hľadať mimo nej. Pozoruhodné je tiež noetické stanovisko francúzskych osvietencov, najmä Holbacha a *Helvetia*, že podstatu hmoty, jej pravú povahu nemožno poznať a že ju poznávame len prostredníctvom pocitov, vnemov a pojmov. No ak vraj nemôžeme poznať jej pravú podstatu, sme schopní v poznávacom procese zistiť aspoň niektoré jej vlastnosti.

Ak Descartes videl úlohu fyziky vo výskume rozlohy, tvaru a pohybu a ak sa Spinoza snažil zovšeobecniť mechanistické nazeranie, Leibniz sa nazdával, že mechanistická interpretácia prírodného dejstvomania má iba obmedzenú platnosť a že mechanizmus vesmírneho dejstvomania je iba prostriedok pre uplatňovanie univerzálneho teleologického princípu. Prírodné procesy vyplývajú uňho zo síl imanentných substanciám. Takýmto spôsobom Leibniz spojil teleologické poňanie sveta s mechanisticko-fyzikálnym. Jednotlivé prírodné procesy podľa neho majú síce mechanickú povahu, no tento mechanizmus závisí od vyššieho teleologického princípu.

Spomenuli sme už, že Leibniz svojím princípom sily prispel k tomu, že prírodovedci XVIII. storočia pre nové javy skúmania hypostazovali osobitné sily. No s druhej strany jeho téza prispela neskoršie aj k rozvoju energetiky a k vývinovému nazeraniu. Leibniz bol skutočne predchodcom vývinovej teórie svojím náhľadom, že živé bytosti a vôbec reálny svet sa postupne vyvíja vďaka prejavu sily, vďaka jej samočinnosti. Vývinové nazeranie podporily aj jeho matematické objavy. Objavom diferenciálneho a integrálneho počtu a jeho aplikáciou na reálne procesy umožnil sledovať plynulý pohyb a premeny konkrétneho dejstvom. Jeho matematický objav vyplynul z výskumu a merania rýchlosti fyzikálneho pohybu. Malo to progresívny význam aj v inom smere, lebo takto sa prispelo k rozkladu scholastických náhľadov o izolovanosti jednotlivých javov a o existencii osobitných substancionálnych kvalít. Pravda, toto zdôrazňovanie plynulosti dejstvom a priamočiarej evolúcie bolo neskoršie prekonané — v dôsledku nových poznatkov — dialektickým ponímaním.

Leibniz substanciu teda neponímal ako inertné bytie, ako bezvládnny rozsah, lež na rozdiel od Descarta ako činnú silu, ako dynamický faktor. Voči Spinozovi zasa, ktorý necenil špecifičnosť a relatívnu samostatnosť vecí, Leibniz namietal, že každé teleso je složené a že teda predpokladá čosi jednoduchého. Podstata sveta je vraj vlastne nerozľahlá a netelesná, tvoria ju akési nepriestorové jednotky sily, indivíduá či monády. Sú vraj nemateriálne, akési ohniská či body sily. Leibnizovi sa teda javil vesmír ako sústava metafyzických či spirituálnych monád, ktorých ustavičná samočinnosť spočíva v rozvíjaní svojho pôvodného obsahu. Svet však vo svetle jeho monadologie *existuje objektívne*, súc živou sústavou objektívne jestvujúcich individualizovaných substancí, pravda, nemateriálnych a nepriestorových.

Monády v poňatí Leibniza sú uzavreté a nezničiteľné body sily a samopohybu, na ktoré zvonku nič nevplyva a ktoré neúčinkujú na druhé monády. Vnútorňú zákonitosť monád Leibniz teda zabsolutil do úplnej uzavrenosti monád do seba a ich individuálnosť zvrátil v absolútno. Majú vraj však schopnosť predstavivú. Ak materiálny sväzok a priamu súvislosť monád Leibniz poprel, pripustil ju cez individuálne predstavy, a v tom smysle, že jestvuje istý súhlas ich predstáv. Každá monáda si vraj predstavuje v základe *ten istý svet*, vesmír je zahrnutý v kvalite jej predstavy. Skutočnosť, že si uvedomujeme vesmír a to, čo sa deje v druhých monádach, vysvetľoval Leibniz teologicky: monády stvorila svrchovaná monáda, boh, ktorý dopustil, aby medzi nimi, ich predstavivosťou, bol vzájomný súhlas, ktorý pomenoval prestabilizovanou harmóniou. To zjavne pripomína náhľad okazionalistov, podľa ktorých procesy každej substancie sú iba príležitosťou

(causae occasionales), pri ktorých z božej vôle jedna substancia sa zodpovedajúcim spôsobom ozve na akciu druhej substancie. Okazionalista *Geulincx* to znázornil príkladom dvoch hodinových strojov, zhotovených tým istým hodinárom, ktorých chody si korešpondujú. Takýmto spôsobom si vraj monády predstavujú ten istý svet.

Na rozdiel od Spinozovho monizmu, Leibnizovi sa svet skladá z nekonečného počtu živých substancionálnych monád; aj telesá sú živé na spôsob rybníka, plného rýb. Pravda, Leibniz túto radikálnu pluralitu do istej miery obmedzil, keďže univerzálnosť a nekonečnosť vložil do predstavivosti každej osobitnej monády a takto makrokozmos sa akosi odzrkadľuje v mikrokozme monád. Inými slovami, vesmír sa zjavuje v monáde v kvalite jej predstavy. Tu Leibniz zjavne nadviazal na *N. Cusana* a *G. Bruna*.

Monády sú vraj hierarchicky odstupňované podľa svojich vývinových štádií. Stupne ich vývinu sa javia v rozdielnosti jasnosti a zreteľnosti ich predstáv. Takto jestvuje celá vývinove diferencovaná reťaz monád, počnúc od monád, prejavujúcich minimálny stupeň aktivity a vyznačujúcich sa iba matnou predstavivosťou, cez monády, disponujúce jasným vedomím, až po božskú monádu, monádu monád, ktorá je dokonale rozvinutou samočinnosťou a aktivitou. Preto si monády predstavujú síce ten istý svet, no každá podľa svojho vývinového štádia a každá po svojom. Touto diferencovanosťou sú vraj podmienené individuálne odlišnosti jednotlivých monád.

Ako vidno, Leibnizove monády sú síce uzavreté indivíduá, no v svojom mikrokozme odzrkadľujú vesmírny celok a jeho objektívny vzhľad. U Leibniza je cenné, že hlásal samorozvoj a aktívnosť indivíduí, že dejstvovanie chápal nemechanisticky, že súvis jednotlivých javov ponímal ako organickú jednotu, no bol v nepravde, keď tieto náhľady skreslil tézou extrémneho individualizmu.

Leibniz dôkladne poznal západoeurópsku vedu a filozofiu. Osobitne v noetike precizoval mnohé svoje náhľady na pozadí *Lockeových* vývodov. Locke, ktorý bol odporcom Descartovej náuky o vrodenných ideách, vyzdvihoval smyslové vnímanie ako jediný zdroj poznania. Prispela k tomu iste okolnosť, že anglické myslenie v dôsledku prevratných spoločensko-ekonomických zmien sa značne odpútalo od scholastickej tradície a zjavne gravitovalo k empirizmu a materializmu. Podľa *Lockeových* náhľadov, determinovaných bezprostrednejšie aj súčasnou anglickou prírodovedou, vedomie je pôvodne akoby čistou plochou (*tabula rasa*), na ktorú sa priebehom skúsenostného vývinu indivídua zapisujú jednotlivé empirické dáta. Leibniz sa postavil proti tomuto náhľadu o vedomí, ktoré iba pasívne prijíma vonkajšie vplyvy, a vyslovil mienku, že je vrodená istá aktívna poznávacía dispozícia,

ktorá sa v určitom štádiu vývinu prejavuje ako schopnosť chápať vzťahy vecí. Na základe týchto vývodov výrok, uvedený Lockeom: nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu, Leibniz doplnil dodatkom: nisi ipse intellectus.

V svojej noetike Leibniz rozlišoval pravdy rozumu (vérités de raison) od právd faktových či empirických (vérités de fait). Podľa neho rozumové pravdy sú v podstate vetami identity, a preto platia nevyhnutne a sú apodikticky pravdivé. Nakoľko subjekt sa v nich rovná predikátu, ich logická kontradikcia je nemysliteľná. Takýmito absolútne istými a bezpečnými vetami (analytické vety) sú podľa neho zákony logiky, axiómy a teorémy matematiky. Týmito vývodmi postavil sa Leibniz na stanovisko matematickej logiky a jeho postoj bol meritórne ocenený až v modernej formálnej logike.

Takto nevyhnutnými sa v pojatí Leibniza už nejavia pravdy faktové, či syntetické sudy, keďže empirickú skutočnosť nevyčerpávajú. Preto je mysliteľný ich opak. Slovom, ich hypotetičnosť je podmienená ohraničenosťou ľudského poznania. Pravda, aj v smyslovom vnímaní, pokiaľ vystupuje zo štádia temných predstáv (percepčia) do štádia predstáv zreteľných a uvedomovaných (apercepčia), uplatňuje sa rozumová činnosť, ktorej podstata záleží v chápaní vzťahov. Tu treba poznamenať, že v svetle monadologie uzavretosť monád bránila Leibnizovi ponímať apercepcie ako podmieňované pôsobením vonkajšieho sveta na vedomie, a ich tvorenie sa uňho javí ako výsledok samočinnosti monád. Napokon treba ešte vyzdvihnúť, že obe kategórie právd mu splynuly vedno vo vedení božskom, ktoré dosahuje dokonalý ideál apodiktickej racionality. Keďže božský rozum, rozum monády monád — podobne ako neskoršie laplaceovský démon — preniká vraj vyčerpávajúcim spôsobom celú faktovú skutočnosť, empirické pravdy javia sa tomuto rozumu tak isto nevyhnutnými ako vzťahy formálnej logiky a matematiky.

Leibniz sa už v svojej mladosti nazdával, že pokroky vedy budú raz musieť vyústiť v nevyhnutnosť skonštruovať umelý vedecký jazyk, v ktorom jednotlivé pojmy by boli vyslovené symbolmi a ktorý by bol akýmsi univerzálnym logickým mechanizmom, akýmsi pojmovým kombinatóriom. Sám Leibniz pracoval na projekte takého matematizovaného jazyka. Ba Leibniz v mladších rokoch sa dokonca nazdával, že je možné skonštruovať stroj, ktorý by mechanicky robil logické operácie a takto presne zodpovedal ľubovoľné otázky. Aj túto jeho snahu ocenila moderná formálna logika. Treba podotknúť, že Leibniza v tomto úsilí, napriek jeho celkovému filozofickému zameraniu, podnietili mechanistické prúdy v súčasnej filozofii a prírodnej vede.

Pokým ide o aktivitu človeka, Leibniz sa snažil prekonať spinozovský fatalizmus. Leibniz sa, pravda, so Spinozom shodoval v otázke slobody, ktorú aj on chápal ako uvedomelé konanie na podklade rozumovej analýzy. Ak podliehame afektom, konáme vraj slepo. No Spinoza necenil poznanie ako nástroj praxe a v tomto ohľade zastával pasívny postoj, na rozdiel od Leibniza, ktorý vyzdvihoval aktívnu stránku človeka. Toto zdôrazňovanie však Leibniz s druhej strany tlmil svojím oportunizmom, svojím smierlivým postojom k sociálnemu zlu. Toto zlo sa podľa jeho metafyziky vo vesmírnej harmónii smieruje s dobrom a má takú funkciu ako napr. disonancia v hudobnej skladbe. Týmto dvom pojmom dal Leibniz abstraktný smysel a rozprestrel ich na celý svet. Volal k ústupčivosti pred zlom, veď vraj, jeho hlboký smysel je nepreniknuteľný a v harmonickom pláne sveta má svoje odôvodnenie. V tom sa prejavuje zrejماً vlastnosť nemeckého malomeštiaka rešpektovať vrchnosť, v tom sa ukazuje Leibnizov optimizmus pokory.

G. W. LEIBNIZ

par IGOR HRUŠOVSKY

(Au 300-ième anniversaire de sa naissance.)

Résumé.

Si nous voulons essayer d'apprécier objectivement l'oeuvre philosophique de Leibniz et de mesurer ce qu'il a apporté dans la culture, il nous faut d'abord connaître les mouvements sociaux et culturels de son temps et leurs sources. Pendant que dans les pays de l'Europe occidentale l'ouverture du temps moderne s'est déroulée essentiellement déjà au XVI-ième siècle, en Allemagne cette rupture s'est retardée en conséquences des conditions économiques et politiques particulières: nous n'y rencontrons qu'à la fin du XVII-ième siècle le premier philosophe de grand format.

De pénétrer adéquatement le sens de cette rupture c'est de comprendre qu'il s'agissait surtout d'abolir la structure féodale et l'opinion scolastique par suite du mouvement et de l'augmentation des facteurs d'existence fondamentaux.

Les conséquences de la rupture économique ne tardaient pas à se manifester dans la formation d'Etats absolutistes. L'émiettement économique et l'isolement local fédaux cédèrent aux tendances centralisantes en économie et dans l'augmentation continue des forces productives. L'importance politique des princes locaux s'affaiblissait grâce à cet absolutisme centralisant du roi. Cependant la puissance royale s'appuyait fortement sur le secours de la bourgeoisie ascendante.

Les exigences du développement des forces productives ont aussi contribué à ce que l'on continuait à s'intéresser vivement à la recherche des forces naturelles et aux sciences techniques. Dans le domaine des sciences naturelles les méthodes de mesure précises et d'expérimentation commençaient de plus en plus à se faire valoir. Outre les naturalistes italiens on prenait bientôt aussi dans l'Europe occidentale de plus en

plus d'intérêt aux sciences naturelles pour les mêmes raisons pratiques. En Angleterre c'est *Bacon* qui s'intéressait beaucoup aux problèmes de l'expérimentation scientifique et en France *Descartes*. Descartes prenait pour objectivement réel surtout ce que l'on pouvait mesurer; il faisait grand cas du rôle des mathématiques dans la science. Cependant la bourgeoisie française n'ayant pas de succès politiques si efficaces que la bourgeoisie anglaise, Descartes demeurait plus enchaîné avec la tradition scolastique. Pourtant les penseurs de son temps prêtaient déjà beaucoup d'attention aux sciences naturelles parce que les besoins de la production l'exigeaient. Mais quand plus tard les besoins du perfectionnement technique ont été saturés et quand enfin l'absolutisme rigide de la France du XVIIIe siècle rendait même difficile le progrès de la bourgeoisie, le premier plan fut occupé par le combat idéologique contre l'absolutisme étouffant le développement des relations économiques et de la structure sociale. Cet exemple démontre distinctement comment la direction idéologique dépend dans ses lignes générales du développement matériel.

Nous voyons donc que l'absolutisme dans ses commencements en favorisant le développement de la bourgeoisie, marque un progrès en comparaison avec le féodalisme du moyen âge, mais l'absolutisme du XVIIIe siècle en tolérant certains privilèges de la noblesse et retenant le développement libre de la bourgeoisie et de son esprit d'entreprise, était un obstacle au progrès social. Ce sont des rationalistes qui ont été chargés du devoir de mener le combat idéologique contre les entraves absolutistes, et d'annoncer l'indépendance de l'activité individuelle en économie et culture. Les rationalistes du XVIIIe siècle et surtout ceux du XVIIIe siècle ne cultivaient aucune science de sens; ils comprenaient entièrement que leur mission politique était d'aider par un combat idéologique à détruire les liens sociaux qui ralentissaient et étouffaient le développement social. Cependant ils savaient se faire valoir dans tous les domaines de l'activité culturelle.

Le Rationalisme représente donc une étape importante dans la naissance de la structure sociale de la bourgeoisie; il y est important parce qu'il a contribué beaucoup à sa formation et qu'il s'est distingué dans son rôle d'ardeur au combat et dans l'attaque. Puisque la culture bourgeoise en comparaison avec le féodalisme et même l'absolutisme représente un progrès dans le développement social, il faut avouer l'importance progressive du Rationalisme. Naturellement, les rationalistes ne pouvaient encore dans leur temps apercevoir les antagonismes virtuels de la structure sociale de la bourgeoisie parce qu'elle prenait seulement naissance. Ce n'était qu'à l'avènement du capitalisme que ces contradictions intérieures se sont montrées en pleine lumière. Les rationalistes en dépit de toute leur tenue révolutionnaire ne concevaient pas la dialectique et pensaient qu'avec l'avènement de la bourgeoisie on atteindrait la prospérité perpétuelle et que la propriété privée des moyens productifs et le libéralisme économique étaient la condition de la prospérité perpétuelle; c'est pourquoi leur idéologie ne pouvait avoir une importance universelle pour le genre humain. Leur importance progressive dans l'histoire ne peut donc se rapporter qu'à une époque restreinte. Savoir que la valeur universelle des idées dépend de leur importance éternelle et de leur efficacité.

Les tendances progressives du Rationalisme se sont entièrement développées et se sont fait valoir dans l'Europe occidentale où se formaient d'Etats centralisés et nationaux, où les conditions pour l'évolution de l'économie et culture bourgeoises ont tout à fait mûri et où la bourgeoisie primaire a pleinement démontré son caractère révolutionnaire et progressif. C'était en effet l'Europe occidentale qui s'est débarrassée, relativement parlant, le plus parfaitement des entraves féodales et scolastiques et dont la culture atteignait les traits expressifs de l'empirisme, même du matérialisme.

Pendant ce temps-là, les conditions en Allemagne se sont évoluées différemment en conséquence de la défaite de la classe des paysans pendant la réformation et la guerre désastreuse de trente ans. C'est ainsi que l'avènement de la bourgeoisie allemande fut empêchée pour longtemps, que l'industrie ne quittait pas le niveau du médiocr, que le développement du commerce s'est arrêté et que le démembrement politique ne fut pas supprimé, mais au contraire, les petites principautés végétautes se sont stabilisées et fixées. Le morcellement féodal de l'Allemagne ne fut pas aboli et c'est pourquoi son unification économique et nationale ne put être réalisée. La conséquence de cet état dans lequel l'Allemagne demeurait jusqu' au XIX-ième siècle était que la bourgeoisie ne pouvait entrer en scène et saisir son rôle historique. La bourgeoisie allemande ne pouvait donc devenir représentant du progrès social, elle se montrait faible et faisait des compromis avec les seigneurs féodaux. Aussi le Rationalisme allemand ne se montrait-il qu'à demi et surtout opportunistique. Même la culture allemande était contrainte à s'engourdir, elle ne s'est élevée à nulles grandes conceptions réelles et ne représentait dans son entier aucun progrès ni dans la science, ni dans la pensée politique.

Le développement culturel à l'Occident, surtout en Angleterre, aux Pays Bas, et en France, où il s'inclinait à l'empirisme, même au materialisme, et exprimait de nouvelles tendances sociales, était conditionné par la destruction de l'organisation féodale. Pour les causes citées, ce progrès s'est retardé en Allemagne; c'est pourquoi l'oeuvre de *Leibniz* doit apparaître comme quelque chose d'extraordinaire. Cependant on ne doit pas oublier que *Leibniz* vivait longtemps à Paris et à Londres, qu'il prenait part au mouvement culturel de ces pays et connaissait le Rationalisme anglais aussi bien que le Rationalisme français. Dans ses oeuvres il exprimait les tendances de l'Europe occidentale au progrès économique, technique et culturel en général et transportait les connaissances scientifiques de l'Occident dans son pays natal; naturellement il les avait remaniés et non rarement enrichies par son génie créateur. C'est ainsi que *Leibniz* s'est montré comme représentant caractéristique de la culture moderne. Cependant il n'était pas un génie si violent et révolutionnaire que ses collègues dans les pays occidentaux. Certes, il propageait et développait, lui aussi, les tendances progressives de la science et en comparaison avec ses prédécesseurs et même avec ses contemporains en Allemagne, il se montre déjà comme représentant de la culture moderne, mais de l'autre côté, il se gardait bien de miner l'autorité et les positions féodales des petits princes de son pays de la grâce desquels enfin dépendait aussi son existence. Il est vrai qu'il aidait les tendances de la bourgeoisie mais cela n'était que dans le cadre de la réalité féodale allemande. Il faut avouer qu'il était au courant de presque toutes les connaissances de son temps, qu'il était initié à la philosophie, aux mathématiques, à la physique, au droit, à la politique et philologie, qu'on le comparait pour sa large vue et universalité avec Aristote et qu'il ne connaissait pas seulement presque tous les domaines scientifiques de son temps, mais il a fait aussi lui-même beaucoup d'inventions précieuses et défrichait beaucoup de branches de la science, mais dans la politique il était opportuniste et réconciliateur. Pendant que *Spinoza* marquait une séparation révolutionnaire avec la scolastique, naturellement dans le pays plus favorable de la Hollande, *Leibniz* cherchait à développer la science dans l'harmonie avec le mouvement social et culturel de son pays. Certes, il exprimait les tendances du progrès scientifique, mais en politique il restait conservatif.